

2980-2806

Dorlion Journal

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Vol./Cilt: 3 / Issue/Sayı: 1, June/Haziran 2025, pp./ss. 74-86.

Türk Müzik Kültüründe Ud Çalgısının Kadın Bağlamında İncelenmesi

An Examination of the Oud in Turkish Musical Culture in the Context of Women

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
13.05.2025

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
23.06.2025

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.06.2025

Dorlion Journal

Prof. Dr. Cemal AKÜZÜM
Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim
Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü,
Diyarbakır, TÜRKİYE.

Meltem MACİT
Ergani Bilim ve Sanat Merkezi,
Diyarbakır, TÜRKİYE.

Leyla AKÜZÜM
Kayapınar Bilim ve Sanat Merkezi,
Diyarbakır, TÜRKİYE.

Öz

Ud çalgısı, melodik yapısı ve kendine özgü sesi nedeniyle kültürel mirasımızın önemli bir unsuru olan müzik kültürümüzde farklı bir yere sahip olmuştur. Anadolu'da özellikle müzikal ortamların düzenleyicisi konumunda olan kadınların saray, konak, yalı gibi ortamlarda tanbur ve ud çalgısı başta olmak üzere farklı enstrümanlarla ilgilendikleri görülmüştür. Bu çalışmada kültürel mirasın taşıyıcıları arasında yer alan çalgılardan ud çalgısı; etimolojisi, tarihsel süreci, icrası ve özellikle kadın icracıları gibi değişkenlerle tanıtılarak incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda sosyokültürel ve geleneksel musiki etkisinde gelişen udun ve ud icra eden kadınların Türk müzik kültüründeki yeri ve öneminin anlaşılması amaçlanmıştır. Çalışmanın yapılmasında nitel araştırma yaklaşımı içerisinde yer alan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma konusu kapsamında ele alınan "Türk Müzik Kültüründe "Ud", "Türk Müzik Kültüründe Kadın" ve "Ud Çalgısı ve Kadın" başlıkları kapsamında ud çalgısının Türk müzik kültürü açısından önemi, kadın müzisyenler bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır. Ud çalgısının Türk müzik kültüründeki konumunun yazılı ve görsel belgeler ışığında incelendiği araştırmanın müzikle uğraşacak ve ud çalgısına ilgi duyan gençleri teşvik etmesi bakımından değerli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca ud çalan Türk kadın bestekârların tanıtılarak kadınların Türk musiki kültüründeki öneminin anlaşılmasına çalışılmasının bilhassa Türk musiki bağlamındaki kültürel miras çalışmalarına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Musikisi, Kültürel Miras, Müzik, Türk Müzik Kültürü, Ud Çalan Kadınlar.

Abstract

The oud instrument, with its melodic structure and unique sound, has held a special place in our musical culture as an important element of our cultural heritage. In Anatolia, it has been observed that women, particularly those who organized musical gatherings in settings such as palaces, mansions, and waterfront residences, were interested in instruments like the tanbur and the oud. This study aims to introduce and examine the oud -one of the carriers of cultural heritage- through variables such as its etymology, historical development, perfor-

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Aküzü, Cemal – Macit, Meltem – Aküzü, Leyla. "Türk Müzik Kültüründe Ud Çalgısının Kadın Bağlamında İncelenmesi". *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 3/1 (Haziran 2025), 74-86. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15763014>

CC BY-NC 4.0 DEED

SCREENED BY

mance, and especially female performers. In this context, the goal is to understand the place and significance of the oud and women oud performers in Turkish musical culture, within the influence of sociocultural and traditional music. The study employs the document analysis method, which is part of the qualitative research approach. Within the scope of the research topic, the significance of the oud in Turkish musical culture has been explained in the context of women musicians under the titles "The Oud in Turkish Musical Culture," "Women in Turkish Musical Culture," and "The Oud and Women." The study, which examines the status of the oud in Turkish music culture through written and visual documents, is considered valuable in terms of encouraging young people interested in music and the oud. Additionally, introducing Turkish female composers who play the oud and aiming to understand the importance of women in Turkish musical culture is believed to contribute significantly to cultural heritage studies, especially in the context of Turkish classical music.

Keywords: Turkish Music, Cultural Heritage, Music, Turkish Musical Culture, Women Oud Players.

1. GİRİŞ

İnsan, doğada var olduğu günden bugüne çevresiyle iletişim kurmak zorunda kalmış ve bunu farklı yollarla dile getirmiştir. Biyolojik, sosyal, bilişsel, çevresel vb. bakımlardan gelişim gösteren insan; bu gelişimlere paralel farklı beceriler edinerek kendisini çok çeşitli sanat dallarıyla ifade etmiştir. Hiç şüphesiz bu sanat dalları arasında insanın en fazla ilişki içerisinde olduğu tür müziktir. Yapılan araştırmalar, insanın doğada kuşların çıkardıkları sesleri taklit etmesiyle müzik sanatının ortaya çıktığı yönünde tahminde bulunmuşlardır (Tekçam, 2017). Müzik, zamanla doğadaki insanın yaşam şekli olarak içinde bulunduğu kültüre has unsurları da nesilden nesle taşıyarak önemli bir kültürel miras görevi görmüştür (Cengiz, 2011). Kültürel miras; içinde yaşanılan toplum tarafından meydana getirilerek yaratıcılık ve etkileşim yoluyla meydana gelmiş, milli ve evrensel değer niteliği taşıyan ürünleri içerisinde barındıran bir kavramdır (Çınar ve Aydın, 2000).

Her kültür kendi fiziksel koşulları, değişimleri, ihtiyaçları ve müzik beğenileriyle ilintili hem şekil hem de sesleri bakımından değişiklik gösteren farklı çalgılar üretmiştir (Minavarkızı ve Turan, 2016). Çalgılar, toplumların müzik kültürünün önemli bir unsurudur çünkü bünyelerinde ait oldukları kültürün izlerini taşımakla birlikte o kültürün taşıyıcısı olmaktadır (Dawe, 2003). Zira çalgıların var oldukları günden bu yana kullanılıyor olması toplumların müzik kültürü açısından oldukça kıymetlidir. Bu bağlamda Türk müzik kültürü kapsamında yer alan ud çalgısının yüzyıllarca nazariyat enstrümanı olarak kullanılması, orkestrasyonda ritmi vurgulaması, perdesiz enstrüman olması nedeniyle Türk müziği aralıklarının kolaylıkla gösteriminden dolayı geleneksel müziğin oluşmasında büyük önemi olduğunu söylemek mümkündür.

İnsanlık tarihi kadar eski olan müzik; insanın sosyal hayatının çok farklı alanlarında özellikle kültürel yönüyle kendini göstererek insanın biyolojik yönünden farklı birçok dinamiğini de harekete geçirmiştir. İlgili kaynaklar incelendiğinde müzik faaliyetlerinin Türk kültüründe azımsanmayacak derecede yer tuttuğu, özellikle Osmanlı saraylarında icra edilen musiki çalışmalarının Türk musiki geleneğine katkı sunduğu görülmüştür. Nitekim 1389-1402 yılları arasında Padişah Yıldırım Bayezid huzurunda ud çalan sazendeyi gösteren bir minyatür Osmanlı saray kayıtları arasında yer almaktadır (Necipoğlu, 1991). Türk müzik kültüründe ud

çalgısını yazılı ve görsel belgeler ışığında incelemeyi amaçlayan bu araştırmanın Türk müzik kültüründe ud çalan kadınları tanıyarak kadınların Türk müzik kültüründeki yerini de anlamaya çalışması bakımından özgün olduğu söylenebilir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Ud çalgısı, melodik yapısı ve kendine özgü sesi nedeniyle kültürel mirasımızın önemli bir unsuru olan müzik kültürümüzde farklı bir yere sahip olmuştur. Anadolu'da özellikle müzikal ortamların düzenleyicisi konumunda olan kadınların saray, konak, yalı gibi ortamlarda tanbur ve ud çalgısı başta olmak üzere farklı enstrümanlarla ilgilendikleri yapılan araştırmalarda görülmüştür. Araştırma kapsamında kültürel mirasın taşıyıcıları arasında yer alan çalgılardan ud çalgısı; etimolojisi, tarihsel süreci, icrası ve özellikle kadın icracıları gibi değişkenlerle tanıtılarak incelenmeye çalışılırken bu mirasın gelecek nesillere aktarılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda sosyokültürel ve geleneksel musiki etkisinde gelişen udun ve ud icra eden kadınların Türk müzik kültüründeki yeri ve öneminin anlaşılması amaçlanmıştır.

Türk müzik kültürü konusunda alanyazına bakıldığında konuyla ilgili birçok araştırma yapıldığı ve bu çalışmalarda daha çok tanbur ve def çalgısı, kadın bestekârlar ve sazandeler, çalgıların musiki kültüründe ve popüler kültürdeki yeri, kadın tanburiler, musiki kültüründe ud icra edenler, ud eğitim metodu vb. konuların incelendiği görülmüştür. Ancak incelenen araştırmalarda Türk musiki kültüründe özellikle ud icra eden kadınların araştırıldığı herhangi bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Türk müzik kültüründe önemli bir yer ihtiva eden, özellikle saray çevresinde icra edilen ud çalgısının kadın udiler odağında incelenmesi çalışmanın özgün bir özelliği olarak ifade edilebilir. Bu minvalde aynı zamanda Türk musiki geleneğinde kadının müzikle iştigali ve müzikal konumunun yazılı ve görsel kaynaklar ışığında incelenmesinin Türk kültürel mirasının önemli parçasını oluşturan Türk musikisi alanında yapılacak çalışmalara katkı sunabileceği düşünülmektedir. Ayrıca çalışmanın kadın sanatçıların müzikal kültürlerini belirlemesi, müzikle uğraşacak ve ud çalgısına ilgi duyan gençleri teşvik etmesi ve Türk müzik kültüründe müzisyen kadınlar ve ud enstrümanı bilgilerini içermesi bakımından da önemli olduğu düşünülmektedir.

Etik Beyan: Bu çalışma, tüm etik standartlara uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Bu makalede sunulan bilgi ve bulgular, dürüstlük ve şeffaflık ilkelerine uygun olarak yazıya geçirilmiştir. Araştırmanın her aşamasında bilimsel bütünlük ve objektiflikten ödün verilmemiştir. Ayrıca, çalışmada kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıf verilmiştir. Bu çalışma, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde, doküman analizi tekniği ile yürütülmüştür. Bu teknik, belge tarama modeli sayesinde, var olan dokümanların incelenmesine olanak tanımaktadır. Bu çalışmada, insanlarla veya hayvanlarla ilgili herhangi bir etik sorun ortaya çıkmamıştır. Dolayısıyla, Etik Kurul Onayı alınmasına gerek duyulmamıştır.

2. TÜRK MÜZİK KÜLTÜRÜNDE UD

Ud çalgısı icat edildiği zamanlardan bu yana bünyesinde içinde bulunduğu tarihsel döneme ve kültüre ilişkin birçok duygu ve birikimi de günümüze taşıyan Türk müzik kültürünün önemli bir sanatsal unsurudur. Türk musiki çalgılarının gitarı olarak kabul edilen ud hem armonik yapısı hem de karakteristik özelliğiyle Türk müzik kültüründe farklı bir yere sahip olmuştur. Bu bakımlardan udun insan ruhu üzerinde bıraktığı etkiye istinaden İbn-i Sina'nın şu sözleri dikkat çekmektedir: “Ud; insan gırtlığından sonra en mükemmel ve meşhur müzik âletidir.” (Ebu Nasr, tsz; Arslan, 2007). Keza insanların ud sesiyle duygulandığı, ağladığı, güldüğü ve uykuya daldığı bilgisi de Farabi menşei olarak rivayet edilmektedir (Koç, 2017).

Ayrıca 10. yüzyılda Farabi'den başlayarak 17. yüzyıla kadar geçen zaman içinde İstanbul, Bağdat, Edirne, Bursa, Konya gibi şehirlerde ud çalgısının Türk musikisindeki kültür görevini sürdürdüğü görülebilmektedir (Kaltakçı, 2009).

Arkeolojik çalışmalara bakıldığında udun tarihçesinin milattan önceye dayandığı ve Orta Asya kökenli bir çalgı olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte Arap musikisinde günümüzde bile ilgiyle çalınan bir müzik aletidir. Türklerin ise tanbur çalgısına daha çok ilgi duyduğu ve bir süre ud çalgısının Klasik Türk Müziği çalgıları arasında yer almadığı görülmüştür. Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru Türklerin Arap musikisindeki uddan etkilendiği ve udun Türk müzik kültürü içinde benimsendiği görülmüştür (Akdoğan, 2010).

Resim 1: Ud görselleri

Ud sözcüğü köken olarak Arapçadır ve Arap dilinde sarısabır ağacı anlamına gelen el-ouddan türemiştir (Jenkins, 1970). Afrika iklimine özgü bir bitki olan Sarısabır ağacına öd ağacı da denilebilmektedir (Mahmut R. Gazimihal, 1961). Arapça ağaç ve odun anlamlarına gelen el-oud sözcüğü Türkçe “ud”, Fransızca “luth”, İngilizce “lute”, Almanca “laute”,

İtalyanca “lauto”, İspanyolca “laud”, Portekizce “alaude” sözcükleriyle adlandırılmıştır (Yılmaz, 2006). Şark milletlerine özgü bir çalgı olan ve Türk Musikisi’nde mızraplı çalınan udun büyükçe bir teknesi ve kırıştan telleri bulunmaktadır (Uz, 1964).

Kutadgu Bilig ve Divanü Lügati’t Türk gibi kaynaklarda 11. yüzyılda Türklerin kös, davul, boru, zurna, çeng gibi sazları kullandığı bilgisine rastlanılmaktadır. İlerleyen zamanda bu sazlar bazı değişikliklere uğrayarak İslam coğrafyasında yer alan milletler tarafından kullanılmış ve bu müzik aletleri bu toprakların birer müzik değeri olarak kültürel mirasın önemli bir unsuru olmuştur. Osmanlı Devleti dönemlerine bakıldığında Türk müzik kültürü çalgılarında ud, ney, tanbur, kanun, zil, bağlama, kemençe, davul, nüzhe gibi aletlerin kullanıldığı dikkat çekmekte ve bu çalgılardan ud, kemençe, kanun, ney ve tanburun da saraydaki fasıl ekibine dâhil edildikleri bilgisine ulaşılabilmektedir (Karabıyık, 2011).

Ud çalgısı, görsel şekil ve aksanlarıyla günümüzde kullanılan haline gelene dek birçok değişikliğe maruz kalmıştır. Bu değişikliklerin sebebi udun çalındığı toplumlardaki kültürel yapıya bağlı olmuştur. Uğradığı değişikliklerle geleneği günümüze taşıyan ud, hem enstrümantal bir çalgı olarak kullanılmış hem de soliste eşlik etmesi yönüyle de müzikal bakımdan zengin bir çalgı olmuştur. Tarihsel süreç içinde udun konumu incelendiğinde özellikle 16. yüzyıla ait birçok farklı kaynaktan udun musiki ortamlarında yer aldığı görülebilmektedir (Soydaş, 2007). 17. yüzyılda ise Evliya Çelebi’nin kopuza benzettiği ancak kopuzdan farklı olarak burguluk kısmını düz olarak tarif ettiği ud çalgısıyla ilgili bilgilerine rastlanılabilmektedir (Evliya Çelebi, 1996). Ayrıca yine bu dönemde musikinin iyileştirici yönü kullanılmış ve “Darüşşifalar”da tedavisi musikiyle sağlanan çalgılar arasında ud da yer almıştır (Can - Can, 1995). Benzer şekilde kaynaklarda Farabi’nin musikinin insanın fiziksel ve ruhsal etkisinin önemine dikkat çektiği bilgisine de ulaşılabilmektedir (Çetinkaya, 2001).

3. TÜRK MÜZİK KÜLTÜRÜNDE KADIN

Dünyanın tüm bölgelerinde tarih boyunca kadınların çocuklarını ninniyle uyutması, tarlada, bağda, bahçede çalışırken kendi kültüründen ezgiler seslendirmesi, düğün ve kına gibi geleneksel eğlencelerde folklorik çalgılar eşliğinde şarkılar söylemesi, taziye gibi ortamlarda ağıt yakması müziğin kadının yaşamı içindeki sürekli yerini anlamak için önemlidir. İsmail Görkem’in “Türk Edebiyatında Ağıtlar, Çukurova Ağıtları” adlı eserindeki eski zamanlarda Yunan kadınların cenaze törenlerinde toplu halde ağıt yaktıkları bilgisi bu durumu daha anlaşılır kılmaktadır (Görkem, 2001). Kadınların çok eski zamanlardan beri müzikle iç içe olduğunu gösteren başka bir alan da din olmuştur. Zira Musevilikte dini ritüeller esnasında müziğin kullanıldığı ve kadınların da dini korolarda bulunduğu, korolarda kadınların solist durumunda olup kendi geleneksel çalgılarını kullandığı bilgisine de ulaşılabilmektedir (Selanik, 1996). Şüphesiz Türk müzik kültürü içerisinde de kadınların musiki icrası önemli bir yer tutmuştur. İstanbul’un fethedilmesiyle Anadolu’dan, Hint bölgelerinden, İran saraylarından gelen musiki sanatçıları kendileriyle birlikte müzikal birikimlerini de getirmiş

ve Osmanlı'da kadınların da içinde bulunduğu musiki geleneğinin oluşmasına büyük katkı sunmuşlardır (Beşiroğlu, 2003).

Osmanlı Devleti musiki çalışmaları kapsamında saraylarda, konaklarda, sarayların harem bölmelerinde, mesire alanlarında bir araya gelen kadınların düzenledikleri eğlencelerde dans, şarkı, çalgı çalma gibi etkinliklerde bulundukları ve bunu zaman zaman bireysel ya da toplu halde de yapabildikleri görülmüştür (Çolakoğlu, 2010). Benzer şekilde yine aynı yıllarda musiki icra eden kadınlar, kapsamlı bir müzik eğitimi almış ve III. Selim döneminde eğitimli müzisyen kadınlar tarafından oluşturulan "Harem Mûsikîsi ve Raks Heyeti" adı altında musiki fasılları icra edilmiş ve büyük ilgi görmüştür (Bor, 2019). İncelenen kaynaklar ışığında Türk müzik kültüründe kadın müzisyenlere ait en eski eserin 17. yüzyılın son yarısı ile 18. yüzyılın başlarında olduğu belirlenmiştir (Beşiroğlu, 2006). 17. yüzyıldan önceki dönemlerde ise saraylarda haremlik-selamlık hayatının olması, erkekler ile kadınların müzik ve eğlence için aynı ortamı paylaşmamaları nedeniyle kadınların musiki icrasının 17. yüzyıldan önceki dönemlerde olabileceği şeklinde yorumlanabilir. 17. yüzyılın son yarısında da haremdaki cariyelerin erkek musiki hocalarından ya da bestekârlardan bazen de şehirdeki erkek sazendelerden ders aldıkları bilinmektedir (Aksoy, 2008).

Müzik kültürümüzün bugünlere gelen mirasına bakıldığı zaman mevcut geleneği daha iyi anlamak için Osmanlı musiki sanatı incelenmeli ve Osmanlı dönemi Enderun mekteplerinin musiki sanatındaki rolü görmezden gelinmemelidir. Bununla birlikte büyük şehirlerde konak ve yalılardaki musiki sanatının icrası da dikkat çekmektedir. Özellikle Enderun'daki hocaların teşvikiyle musiki icrasının kadınların hem saraylardaki haremelerde hem de konaklarda ud, tanbur ve kanun çalarak devam ettiği bilgisine ulaşılabilmektedir. 3.Selim döneminde Dilhayat Hanım, bu dönemden yüzyıl sonra yaşamış olan Leyla (Saz) Hanım, 20. asrın ilk yarısında da Faize Ergin o dönemin önemli bestecileri arasında yer almıştır. Bu kadın bestecilerin musiki icralarına bakıldığı zaman yaşadıkları dönemin erkek bestekârlarıyla benzer seviyede olduğu görülebilmektedir (Hürriyet, 12 Ocak 2024).

16. yüzyıl Osmanlı Devleti müzik kültürüne bakıldığı zaman birçok belge, resim ve minyatürde kadınların musiki icrasına dair bilgiyle karşılaşılabilir. Örnekler arasında yabancı ressam ve yazarların çizim ve anlatımlarına dayalı olarak müzik icra eden kadın eğlencelerinin yer aldığı bilgisine ulaşılabilmektedir (Aksoy 2008). Söz konusu kaynaklara bakıldığında kadın eğlencelerinde kadınların ellerinde çeng, def, kemençe, ud, kanun ve kopuz çalgıları görülebilmektedir. Kadın sazendelerin elinde en çok görülen müzik aletinin ise çeng ve def olduğuna Aksoy tarafından verilen bilgilerden ulaşılabilmektedir (And, 2009).

Türklerin tarihsel sürecinde kadınların Anadolu'daki müzikal kültür etkinliklerinin düzenleyicisi ve yöneticisi konumunda yer aldığı görülebilmektedir. Zira Çevik ve Kaltakçı (2011), Anadolu'da şehirlerde ve kırsal bölgelerde geleneksel müzik kapsamında kadınların halk musikisi icra ettiklerini, toplanılan kadın meclislerinde def, kaşık, fincan gibi vurmalı sazlar kullandıklarını ve türküler söylediklerini ifade etmişlerdir. Anadolu'daki müzik

kültüründe kadının önemini anlamak adına düğün vb. etkinliklerde def çalan kadınların müzikal eğlencelerin odağında olduğunu ve def gibi geleneksel çalgıların büyük oranda kadınlar tarafından kullanıldığını söylemek mümkündür (Şirin-Özgün, 2007). Türk müzik kültüründe musiki icra eden kadınların müzikal niteliğinde kadınların müzikal eğitimleri ve ortamları ile müzikal eserler ve ilham aldıkları musiki ustalarının belirleyici olduğuna ilişkin bilgiler kadın âşıklarla gerçekleştirilen çalışmalarda mevcuttur (Çınar, 2016).

4. UD ÇALGISI VE KADIN

Türk müzik kültürü içinde ud çalan kadınlarla ilgili günümüze ulaşan bilginin çok fazla olduğu söylenemez. Osmanlı'da şehir hayatı içinde yer alan kadının müzikal açıdan konumunun kırsal bölgelere kıyasla daha belirgin olduğu söylenebilir. Kırsal bölgede kadınlar def, kaşık, fincan eşliğinde türkü söyleyip eğlenirken şehirlerde özellikle saraylardaki kadınların ileri musiki eğitiminden geçerek hanende, sazende ve bestekâr olarak müzik icra ettikleri görülmüştür (Beşiroğlu, 2006). Zira Osmanlı'nın 17. yüzyıla kadarki yılları incelendiğinde haremlik-selamlık gibi bir tarzdan ötürü kadınların harem dışında hem eğlenme amaçlı hem de musiki amaçlı musiki icra etme olanaklarının yeterli olmadığı söylenebilir. Musikinin Osmanlı saraylarında icra edilmesi o dönemlere ilişkin müzikal bilgiye erişimi de zorlaştırmıştır. Bu durum Osmanlı musiki kültürüne dair detaylı araştırmalar yapılmasını zorlaştırmış olabilir, şeklinde yorumlanabilir.

Musiki icra eden kadınlardan biri olarak müzisyen bir aileden de gelmesi hasebiyle Tanburi Şadiye Hanım ismini zikretmek yerinde olacaktır. Hanımefendinin babası müziği çok sevmekte, ablası ud çalmakta ve evlerinde musiki severlerle birlikte musiki çalışmalarının sıkça yapıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca annesinin Neyzen Yusuf Paşayla akraba olduğu, babasının Abdülhamit tarafından yurt dışına sürgün edildiği ve Şadiye Hanım'ın Tanburi Ali Efendi'nin talebeleri arasında yer aldığı da belirtilmiştir (Taşan, 2000).

Araplardan udun alınıp benimsendiği 19. yüzyılın sonlarında musikinin merkezi olan İstanbul'da Mabeyinci Basri Bey ud icra etmiş ve ud çalgısının müzikal ortamlarda kullanılmasında büyük etkisi olmuştur. Ud çalgısının yine bu yıllarda yaygınlaşmasında Udi Afet'in de büyük rolü olmuştur. Udi Afet'in bir dönem Kahire'de aldığı eğitim ve Şakir Paşa'dan da öğrendikleriyle İstanbul'a gelmesi ud çalgısının Türk müzik kültürü içinde yer almasında etkili olmuştur. Böylece ilerleyen süreçte "Ali Rıfat Çağatay", "Refik Talat Alpman" ve "Şekerci Cemil Bey" çok iyi ud sanatçıları de yetişebilmiştir (Öztuna, 2006). Ud icra eden sanatçıların yetişmesi ve özellikle Udi Afet ve Şakir Paşa gibi sazandelerin etkisiyle ud çalgısı kaybettiği ilgiyi yeniden görmüş ve bugün Türk musiki kültürü içindeki diğer sazlarla bugüne gelebilmiştir (Can - Can, 1995).

19. yüzyılın ud icra eden önemli kadın sanatçılarından biri de Gevheri Osmanoğlu Fatma Gevheri Sultan'dır. 2 Aralık 1904'e İstanbul'da doğmuştur. Bir bestekâr ve musiki icracısı olan Sultan Abdülaziz'in oğlu olarak bilinen Seyfeddin Efendi'nin tek kızı olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Fatma Gevheri'nin 1824'teki sürgünde Kahire'ye yerleşerek eğitimini

Fransa’da aldığı belirtilmiştir. Ud çalgısının yanında tanbur, lavta ve kemençe de çalmış ve günümüze ulaşan eserleri de bulunmaktadır. Bu eserlerden Hüzzam, Bayati, Mahur, Rast, Saba ve Suz-i Dil makamında yedi eserin bilgisine bugün ulaşılabilir (Öztuna, 1969).

Türk müzik kültüründe ud icra eden kadınlar hakkında yazılı kaynaklar dışında konuya ilişkin bilgi sağlayabilecek seramiklerdeki görsellerden de faydalanılmıştır. Nitekim aşağıdaki resimde seramik testi üzerinde ud çalan bir kadın müzisyen görseli yer almaktadır.

Resim 2: Selçuklu dönemi seramik testi üzerinde ud çalan kadın görseli.

Aşağıdaki resimde ud çalan bir kadın görselinin yer aldığı görülmektedir. Elinde ince uzun mızrabıyla ud çalan kadın görseli bir kâse içinde bulunmaktadır. Resim 6’da verilen eser Cambridge’de sergilenmektedir. Benzer şekilde Resim 7’de de ud çalan farklı bir kadın görseli çizilmiştir. Saraylı olduğu kadının kıyafetinden anlaşılabilmektedir. Görselin özellikle de udun detaylı ve özenli çizildiği ve kadının udu tutuş şeklinin günümüzle aynı olduğu da dikkat çekmektedir.

Resim 6: Selçuklu dönemi seramik kâse üzerinde ud çalan kadın görseli

Resim 7: Selçuklu dönemi seramik kâse üzerinde ud çalan kadın görseli

1900’lü yıllara gelindiğinde Türk müzik kültürü içindeki kadının da konumunun dünya üzerindeki birçok değişiklikten etkilendiği görülmüştür. Kadınlar sosyal hayatta daha çok yer almaya başlamış ve müzik eğitimi veren kurumlar da açılmaya başlamıştır. Zira Cumhuriyet’in ilanından önce 1916’da açılan Darüelhan konservatuar niteliği taşımakta olup müzik eğitiminin resmi anlamda verildiği bir yer olmuştur. Kadınlar da sistemli, programlı, okul tarzında bir müzik eğitiminden resmen yararlanma fırsatı bulabilmişlerdir. Udi Hayriye (Örs), Tanburi Faize (Ergin), Kanuni Muazzez (Yurcu), Kanuni Şeref, Kemani Kevser, Udi Zehra, Udi Faika gibi isimler bu kadınlardan bazılarıdır (Özkişi, 2009).

Türk müzik kültüründe ud çalgısının tanınması, öğretilmesi, popüler kültüre rağmen musiki çalışmaları içerisinde bilinmesine büyük katkılar sağlayan ud sanatçısı Gülçin Yahya'dır. 20. yüzyılın ud icra eden önemli bir kadın sanatçısı olan Gülçin Yahya kendi ismiyle anılan ud eğitimi yönteminde ud çalgısının tarihsel süreçte uğradığı değişiklikleri, çalma teknikleri, uygulama biçimleri ve farklı sazende isimlerden örnekleri de kullanmaktadır (Yücel, 2017).

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Türk müzik kültürünün kadim bir geçmişi olduğu için müzik ve müziğe bağlı olarak çalgılar, bestekârlar ve müzik eserleri de musiki mirasının taşıyıcısı olmuşlardır. Araştırma kapsamında ele alınan ud çalgısının kültürel mirasımız içinde önemli bir rolünün olduğu şüphesizdir. Zira Farabi, “Kitabü’l Musika’l Kebir” adlı eserinde ud çalgısından “Diğer çalgılar arasında en mükemmel olanı” şeklinde söz etmiştir (Ebu Nasr, tsz.; Arslan, 2007). Benzer şekilde Hızır Bin Abdullah da Kitabül Edvar adlı eserinde udu bütün sazların anası olarak tanımlamış, musiki ilminin bu sazı bilmek üzerine kurulu olduğunu ifade etmiştir (Özçimi, 1989).

İncelenen kaynaklar ışığında udun 16. yüzyıl musiki kültürünün önemli bir çalgısı olduğu bilgisine ulaşılırken 17.yüzyılda ud çalgısına ilişkin herhangi yazılı veya görsel bir kaynağa ulaşılamamıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise Türklerin Arap musikisindeki ud

çalgısından etkilenecek hem bireysel hem de toplu ortamlarda ud icra ettikleri görülmüştür. Türk müzik kültürü kapsamında Selçuklular dönemine bakıldığında yalnızca Anadolu’da değil aynı zamanda İranlılar ve Araplar tarafından da ud çalgısı büyük ilgi görmüştür.

Kültürel mirasın önemli taşıyıcısı olan kadınların musiki kültüründeki konumlarının da önemli olduğu şüphesizdir. Nitekim araştırılan kaynaklarda kadın eğlencelerinde çeng, def, kemençe ve ud gibi çalgıların kullanıldığı bilgisine ulaşılmış bununla birlikte Anadolu’da kırsal kesimde kadınlar eğlence ortamlarının düzenleyicisi rolünde olmuşturlar. Osmanlı döneminde ise büyük şehirlerde, saray, yalı, konak gibi yerlerde kadınların ud çalgısıyla iştigallerinin daha dikkat çekici olduğu görülmüş, ud çalabilmek yüksek kültür göstergesi olarak kabul edilmiştir. Haremlik-selamlık anlayışının olması, haremın gizliliği ve dönemin koşulları gereği kadının ön planda olmayışı nedeniyle kadınların musiki icrasına ilişkin yeteri kadar kaynağa ulaşılammış ve ne yazık ki o döneme ait eserler de günümüze ulaşamamıştır. Ancak saraylarda ve konaklarda yaşayan padişah eşleri ve kızlarının bir kısmının musiki eğitimi aldığı bilgisi kaynaklarda mevcuttur. Sultan Abdülaziz’in torunu olarak bilinen Fatma Gevheri bunlardan biridir.

Türk müzik kültüründe musiki icra edip ud çalan kadının konumu 19. yüzyılda birçok alandaki değişimden etkilenmiş ve birçok alanda eğitim veren kurumların yanında yalnızca müzik eğitimi veren okulların açıldığı görülmüştür. Böylece kadınlar daha programlı bir musiki eğitiminden geçerek musiki icra edebilmiş ve Udi Hayriye (Örs), Tanburi Faize (Ergin), Kanuni Muazzez (Yurcu), Kanuni Şeref, Kemani Kevser, Udi Zehra, Udi Faika gibi kadın musiki sanatçıları yetişebilmiştir (Özkişi, 2009). 20. yüzyılda ise Gülçin Yahya, ud çalgısının tanıtılıp günümüzde bilinmesine önemli katkılar sunan musiki çalışmalarında bulunmuştur.

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO) 17 Ekim 2003 tarihinde Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’ni kabul etmiş ve Türkiye de 19 Ocak 2006 tarihli ve 5448 sayılı Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’nin Uygun Bulunduğuna dair kanunla bu sürece dâhil ve taraf olmuştur. Sözleşmenin genel amaçlarından birinin “somut olmayan kültürel mirası korumak” olduğu yazmaktadır (Ç.Ü. Türkoloji, 15 Ocak 2024; TDK, 28 Haziran 2025). Bu açıklamanın önemi doğrultusunda ud çalgısı mirasının Türk kültürel öğelerinin bir yansıması olduğunun yanı sıra udun tarihinin, sosyal ve sanatsal yönünün bilinerek ud çalgısının öğrenilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması gerektiği projenin genel bir sonucu olarak söylenebilir.

Araştırma kapsamında aşağıdaki önerilerin dikkate değer olduğu düşünülmektedir:

- İncelenen kaynaklara dayalı olarak ud çalgısına özellikle ud çalan kadın sanatçılara ilişkin yeteri kadar çalışma yapılmadığı görülmüştür. Bu duruma istinaden tarihsel süreçte ud icra eden kadın icracılar üzerine daha çok çalışma yapılarak alana katkı sunulabilir.
- Müziğin kültürel miras kapsamındaki önemine dikkat çeken ud çalgısını ve tarihteki kadın musiki sanatçıları anlatan belgeseller öğrencilerin ilgilerini çekmek amacıyla

izletilebilir. Bunun yanı sıra kadın müzisyenlerle söyleşiler yapılabilir, müzik dinletileri düzenlenebilir.

- Geleneksel musiki kültürümüzü öğrenmek, sahip çıkmak ve gelecek kuşaklara aktarabilmek adına sanat okulları başta olmak üzere diğer eğitim kurumlarında ud çalgısı, müzik öğretmenleri tarafından öğrencilere sevdirilip öğretiler.

- Musiki kültürümüzün gelecek nesillere aktarılmasında büyük rolü olan öğretmenlerin bu mirası öğrencilere ulaştırmak ve onları eğitebilmek amacıyla bilişsel, duyuşsal, görsel, işitsel ve teknolojik imkânlardan yararlanarak öğrenciler ud çalgısıyla ve musiki geleneğimizin diğer enstrümanlarıyla tanışarak aktif kullanıcı olabilmek fırsatı yakalayabilirler.

- Kadın ud sanatçılarının ve eserlerinin tanıtılacağı dinleti, konser gibi etkinlikler düzenlenerek ud bağlamında kadın udilerin tanıtılmasının yanında udun geniş kitlelerce bilinmesi sağlanabilir.

- Ud çalgısını kadın bağlamında incelendiği araştırma; kadınların etkinlik gösterdiği diğer çalgıları da inceleyebilmeleri yönünde araştırmacılara faydalı bir kaynak olarak önerilebilir.

- Türk kültürel mirasının farklı öğelerinin (sözlü ürünler, müzik, el sanatları, toplumsal ritüeller vb.) araştırılması kapsamında farklı disiplinlerden araştırmacılarının bilgi birikimlerini paylaştıkları, farklı yöntemlerin kullanıldığı müşterek çalışmalar da yapılabilir.

Yazarlık Katkısı

Çalışmamız üç yazarlı olarak yürütülmüş olup, yazarlık katkısı:

Birinci yazar için: Kaynak tarama, metodoloji, veri iyileştirme, inceleme ve düzeltme: %30,

İkinci yazar için: Kaynak tarama, metodoloji, yorum ve yazma: %30,

Üçüncü yazar için: Kaynak tarama, metodoloji, yorum ve yazma, düzeltme: %40'tır.

Yazarlar olarak aramızda ve/veya başka kurum ve kuruluşlarla herhangi bir çıkar çatışması durumu bulunmamaktadır.

Etik Kurul Beyanı

Etik Kurul Onayı, bu çalışmada alınmamıştır. Çünkü bu çalışma, nitel araştırma yönteminin bir alt türü olan doküman analizi yöntemini kullanmaktadır. Bu yöntem, belge tarama modeli ile birlikte uygulanarak, mevcut dokümanlar üzerinde inceleme yapılmasını sağlamaktadır. Bu nedenle, çalışma kapsamında insanlara veya hayvanlara herhangi bir müdahalede bulunulmamaktadır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Akdoğan, Bayram. *Türk Din Mûsikîsi Dersleri*. Ankara: Bilge Ajans, 1. Baskı, 2010.
- Aksoy, Bülent. *Geçmişin Musiki Mirasına Bakışlar*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2008.
- And, Metin. *40 Days, 40 Nights: Ottoman Weddings, Festivities, Processions*. İstanbul: Toprakbank, 2000.
- Arslan, Fazlı. *Safiyüddîn Urmevî ve Şerefiyye Risâlesi*. Ankara: AKM. Yay, 2007.
- Aydoğdu, Ü. Raşit - Karamustafaoğlu, Orhan - Bülbül, M. Şahin. "Akademik Araştırmalarda Araştırma Yöntemleri ile Örneklem İlişkisi: Doğrulamalı Doküman Analizi Örneği". *Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 30 (2017), 556-565.
- Beşiroğlu, Ş. Şehvar. "Osmanlı'da Musiki, Raks ve Kadın". *İstanbul Dergisi* 45 (2003), 69-72.
- Beşiroğlu, Ş. Şehvar. "İstanbul'un Kadınları ve Müzikal Kimlikleri". *İTÜ Dergisi Sosyal Bilimler* 3/2 (2006), 3-19.
- Bor, Sefer. *III. Selim Hayatı, Edebi Kişiliği, Şarkıları ve 18. Yüzyıl Musikisine Etkiler*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Can, Cihat - Can, Neşe. (1995). "Tarih İçinde Ud-II" *Millî Folklor Dergisi* IV (27), 20-24.
- Cengiz, Recep. "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Müzik (Tokat Örneği)". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/18 (2011), 363-378.
- Çetinkaya, Yalçın. *İhvan-ı Safa'da Müzik Düşüncesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
- Çevik, A. Emsal - Kaltakçı, M. Yaşar. "Türk Musiki Geleneğinde Kadın ve Kadın Bestekârlar". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 29 (2011), 609-638.
- Çınar, Kerim - Aydın, Dicle. "The Sustainability of Cultural Heritage: Two Sample Houses in Konya, Earthquake Safe Lessons to be Learned from Traditional Construction?" *On The Seismic Performance of Traditional Buildings International Conference, UNESCO, ICOMOS*. İstanbul: 2000.
- Çınar, Sevilay. "Kadın Âşıkların Müzikal Kimlikleri". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/8 (2016), 3125-3143.
- Çolakoğlu, Gözde. "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Osmanlı-Türk Musikisi İcra Mekânlarının Kadın İcracılar Üzerindeki Etkisi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/14 (2010), 181-190.
- Ç.Ü. Türkoloji. "Aranan: Halk Kültürü ve Değişim". Erişim 15 Ocak 2024. http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/artun_halk_degisim.pdf
- Dawe, Kevin. "Lyres and the Body Politic: Studying Musical Instruments in The Cretan Musical Landscape". *Popular Music and Society* 26/3 (2003), 263-283.
- Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan Fârâbî, *Kitâbü'l-Mûsikâ'l-Kebîr*, (tah. ve şerh Gattâs Abdülmelik Hâşebe, müracaa ve tasdîr Mahmûd Ahmed el-Hıfñî), Kahire: tsz.
- Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, (1996-2005) (1630-80).
- Gazimihal, Mahmut R. *Mûsikî Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1961.
- Görkem, İsmail. *Türk Edebiyatında Ağıtlar-Çukurova Ağıtları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.
- Herdman, Elizabeth A. "Derleme Makale Yazımında, Konferans ve Bildiri Sunumu Hazırlamada Pratik Bilgiler". çev. Z. Dörtbudak. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi* 3/1 (2006), 2-4.
- Hürriyet. "Sesimiz Gür, Yolumuz Uzun". Erişim 12 Ocak 2024. <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/sesimiz-gur-yolumuz-uzun-4060162>
- Jenkins, Jean L. *Musical Instruments*. London: Horniman Museum London, Inner London Education Authority, 1970.
- Kaltakçı, M. Yaşar. "Mevlevî Bestekârlar ve Klâsik Türk Mûsikîsi'ne Etkileri". *Âşıkların Gıdası: Mevlevî Mûsikîsi (Panel)*. 5 Mayıs, 2009.

- Karabıyık, Ayşen Kaya. 20. Yüzyıldan Günümüze İstanbul'da Kentsel Türk Makam Müziği Çalgı Yapımcılığında Karşılaşılan Sorunlar ve Giderilme Yolları. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Koç, Ferdi. Abdülaziz Bin Abdülkâdir Merâî ve Nekâvetü'l-Edvâr. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2017.
- Minavarkızı, Adiyeva Pakizat - Turan, Fatma Ahsen. "Türk Halklarının Folklorunda Müzik Aletleri ve Onlarla İlgili Mitik Anlatılar". *Bilig Dergisi* 78 (2016), 309-326.
- Necipoğlu, Gülru. *Architecture Ceremonial and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. New York: The Architectural History Foundation, 1991.
- Özçimi, M. Sadreddin. Hızır bin Abdullah ve Kitâbu'l-Edvâr. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989.
- Özkan, Umut Birkan. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları İçin Doküman İnceleme Yöntemi*. Ankara: Pegem Akademi, 2019.
- Özkişi, Zeynep Gülçin. *Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Kadın Besteciler ve Yapıtları*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Öztuna, Yılmaz. *Türk Musikisi Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1. Cilt, 1969.
- Öztuna, Yılmaz. *Türk Musikisi Ansiklopedik Sözlüğü*. Ankara: Orient Yayınları, 1. Baskı, 2006.
- Selanik, Cavidan. *Müziğin Görkemli Yolculuğu - Müzik Sanatının Tarihsel Serüveni*. Ankara: Doruk Yayınları, 1996.
- Soydaş, M. Emin. *Osmanlı Sarayında Çalgılar*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Şirin-Özgün, Emine. "Anadolu ve Çevresinde Tefçi Kadınlar Geleneği". *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar Dergisi* 3 (2007), 54-76.
- Taşan, Turhan. *Kadın Besteciler*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2000.
- TDK, Türk Dil Kurumu. "Türkçe Sözlük". Erişim 28 Haziran 2025. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.596f61e68df543.81309773
- Tekçam, Gözde. "Eski Mısır Uygarlığında Müzik ve Müzik Enstrümanları". *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (2017), 155-170.
- Uz, Kazım. *Mûsikî Istilâhatı*. Ankara: Küğ Yayınları, 1964.
- Yücel, Haluk. "Türk Halk Müziği Üzerine Bir İnceleme". *Akademik Bakış Dergisi* 26 (2016), 1-13.